

УДК 159.943.2: [316.47+005.42-024.61 (043.5)]

РЕФЛЕКСІЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ АТРАКЦІЇ ЯК МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Агачева Ю.А., старший викладач
кафедри теорії і методики дошкільної, початкової освіти й психології
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

Робота містить теоретичне дослідження проблеми впливу атракції на характер міжособистісної взаємодії у спільно-розподільній діяльності. Емпірично визначено, що гармонійно-ефективна спільно-розподільна діяльність досягається переважно в атрактивно-позитивних групах, хоча позитивний тип структур внутрішньогрупової атракції лише істотно сприяє, але не гарантує гармонійно-ефективної діяльності. Встановлено, що зростання інтенсивності та різноманітності залучення підлітків до спільно-розподільної діяльності створює як перспективи підвищення позитивності наявних атрактивних настанов, так і ризики їх зниження, а то й трансформації в негативні.

Ключові слова: *спільно-розподільна діяльність, атракція, гармонійність міжособистісної взаємодії, ефективність взаємодії, гармонійність міжособистісних взаємин, суб'єктивні психолого-педагогічні концепції.*

Статья содержит теоретическое исследование проблемы влияния аттракции на характер межличностного взаимодействия в совместно-распределительной деятельности. Эмпирически установлено, что гармонично-эффективная совместно-распределительная деятельность достигается преимущественно в атрактивно-позитивных группах, хотя положительный тип структур внутригрупповой аттракции только существенно способствует, но не гарантирует гармонично-эффективной деятельности. Установлено, что увеличение интенсивности и разнообразия привлечения подростков к совместно-распределительной деятельности создает как перспективы повышения позитивности имеющихся атрактивных установок, так и риски их снижения, а то и трансформации в негативные.

Ключевые слова: *совместно-распределительная деятельность, аттракция, гармоничность межличностного взаимодействия, эффективность взаимодействия, гармоничность межличностных взаимоотношений, субъективные психолого-педагогические концепции.*

Agacheva Y.A. REFLECTION OF INTERPERSONAL ATTRACTION AS A MECHANISM FOR REGULATING ACTIVITIES

The given article contains research of the way interpersonal attractional reflection influences the interactive character of co-distribution activities. It has been empirically established that harmony-efficient co-distribution activities are being achieved mainly in the positive attractive groups, although positive structure type of the inner attraction group only contributes to, but does not guarantee the harmonious, efficient activities. It has been found out that increased intensity and diversity of the teenagers' involvement into joint co-distribution activities creates perspectives for the increase of existing attractional pre-suppositions as well as risks of their decrease on further transformation into negative ones.

Key words: *co-distribution activity, attraction, harmony, interpersonal interaction, efficiency of interaction, harmonious interpersonal relationships, subjective psycho-educational concepts.*

Постановка проблеми. У багатьох соціальних дисциплінах широка увага приділяється зовнішній і внутрішній активності людини, що регулюється усвідомлюваною метою. Адже це специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього середовища, зокрема умови свого існування. Іншою важливою рисою діяльності людини є її регулювання суспільно встановленими нормами та суспільно-направленими технологіями. Для вітчизняної психології стало вже традицією надавати надзвичайно високий пізнавальний статус поняттю діяльності в процесі дослідження практично всіх психологічних явищ. Ме-

тодологія діяльнісного підходу ґрунтується на роботах Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонтьєва, Б. Ломова, С. Максименка, С. Рубінштейна та ін. На основі цієї методології виокремилася дві теорії діяльності: теорія індивідуальної діяльності, розроблена О. Леонтьєвим, і теорія спільної діяльності, розроблена Б. Ломовим. Останній вважав, що теорія індивідуальної діяльності є лише частковим випадком більш загальної теорії спільної діяльності, оскільки жодна індивідуальна діяльність неможлива без діяльності багатьох інших людей. Інші можуть виступати в ролі явних чи неявних значущих для суб'єкта діяльності спостерігачів за нею, її співсуб'єктів, керівників тощо.

Тому Інший є обов'язковим чинником, який істотно впливає на регуляцію діяльності. Відтак і ставлення суб'єкта діяльності до значущого в цьому контексті Іншого не повинно лишатися поза увагою психологічного осягнення механізмів регулювання діяльності не лише у груповій, а й в індивідуальній формі. Одним із проявів ставлення до Іншого є міжособистісна атракція, що перетворює її на дуже важливу, хоч і не завжди очевидну детермінанту в системі її регуляції. Для вітчизняної психології ідеї про важливість співробітництва як однієї з визначальних основ сучасного навчання можна вважати традиційними. Відповідно, наукові дослідження і практичні розробки йшли в напрямку виявлення закономірностей і механізмів навчальної співпраці в різноманітних формах групової роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття в Україні і за кордоном було здійснено значну кількість досліджень групової діяльності учнів, серед яких особливий вклад внесли такі автори, як Ш.О. Амонашвілі, В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, Л.В. Бондар, Д.І. Бородій, М.Д. Виноградова, І.Б. Первін, В.К. Дяченко, З.Г. Кісарчук, Г.С. Костюк, Х.Й. Лійметс, С.Д. Максименко, Є.Д. Маргуліс, Т.О. Матіс, А.К. Маркова, В.В. Рубцов, Л.І. Уманський, Г.А. Цукерман та ін [1; 3; 8, 50204; 9; 10]. При цьому для позначення навчальної роботи, заснованої на безпосередній взаємодії учнів, пропонувалися різні поняття. Найчастіше вживана термінологія представлена такими дефініціями, як «групова робота», «спільна навчальна діяльність», «спільно-розподілена навчальна діяльність», «колективно-розподілена навчальна діяльність», «навчальне співробітництво» та ін. Повного термінологічного консенсусу поки так і не досягнуто, але одним із найбільш вдалих термінів, на наш погляд, слід вважати поняття «спільно-розподільна діяльність», запропоноване в роботах відомого російського психолога В.В. Рубцова [10].

Постановка завдання. Мета дослідження – вивчення можливостей гармонізації міжособистісної взаємодії в спільно-розподільній діяльності шляхом виявлення та врахування педагогом атракцій між її учасниками.

Виклад основного матеріалу. Переваги терміну «спільно-розподільна діяльність» полягають у тому, що в ньому акцентується увага на нададдитивності спільно-розподільної діяльності, в процесі якої відбувається не просто складання кількох індивідуальних діяльностей, а досягається отримання загального ефекту, що відрізняється додатковими системними якостями і

не зводиться до простої суми індивідуальних результатів. Тому категоризація психолого-педагогічних явищ у рамках поняття «спільно-розподільна діяльність» включає багатовимірне осмислення співпраці і здійснюється по таких лініях, як: вчитель – учень (учні); учень – учень (учні) в межах окремих підгруп класу; загальногрупова взаємодія учнів у контексті всього навчального колективу; вчитель – вчитель або учительський колектив. Але сьогодні особливої актуальності набувають проблеми організації вчителем ефективної спільно-розподільної діяльності учнів у навчальному процесі. У зв'язку із цим постає питання про передумови створення навчальних підгруп, на основі яких здійснюється спільно-розподільна діяльність.

Серед таких передумов науковці особливого значення надають наявності високого рівня внутрішньогрупової атракції. Більшість дослідників під час вивчення спільної діяльності в самих різних сферах (та навчальній зокрема) констатують вкрай позитивний вплив високого рівня внутрішньогрупової атракції на результати функціонування групи та міжособистісної взаємодії. Різним питанням такого впливу симпатій, антипатій, дружби на людську діяльність та стосунки присвячені роботи Л.Я. Гозмана, І.С. Кона, А.М. Лутошкіна, С.Я. Рубінштейна, П.М. Якобсона, М. Аргайла, С. Дака, Т.М. Ньюкомпа, Д.К. Тернера, М.А. Хогга, Т.Л. Хьюстона, М. Шерифа.

Тому очікується, що групоутворення на основі максимізації рівня атракцій між учасниками спільно-розподільної діяльності, організоване в межах навчального процесу, може стати важливою складовою частиною і передумовою розкриття їх інтелектуальних і творчих здібностей. При цьому слід зазначити, що в контексті сучасної демократичної ідеології українського суспільства принципу атракції в педагогічній сфері та сфері особистого життя надається пріоритетне значення. Водночас принципу розрахунку ідеологічна пріоритетність надається у сфері бізнесу й економіки, а підкорення – у військовій сфері тощо. Тому в навчально-виховному процесі не може бути ігнорована й та обставина, що в майбутньому житті вихованцям будуть потрібні навички міжособистісної взаємодії, побудованої на прагматичних засадах, що актуалізує також необхідність створення умов для розвитку відповідних навичок соціальної взаємодії та розширення адаптивних можливостей.

Така ситуація ставить на порядок денний питання більш поглибленого наукового осягнення можливостей та обмежень

рефлексії міжособистісної атракції як механізму регулювання діяльності, а також з'ясування організаційно-методичних умов та психологічних засад реалізації конструктивного потенціалу атрактогенних груп порівняно з прагмато- та кратогенними.

У психологічній науці вивчення атракції здійснюється, насамперед, у двох різних аспектах, які водночас тісно пов'язані один з одним: соціально-психологічному та загальнопсихологічному. При цьому чисельно переважають дослідження, виконані в соціально-психологічному аспекті, де атракція розглядається як емоційна складова частина міжособистісного сприймання та соціальна установка, атитюд. У загальній психології атракція розглядається як особлива емоція, переживання, ставлення особистості до іншого та оцінка іншого в аспекті його привабливості. Особлива увага приділяється вивченню окремих різновидів атракції, які нерідко трактуються як рівні її прояву: симпатії, дружби та кохання.

Аналізу чинника симпатії в житті людини та суспільства чільна увага приділяється в працях філософів, доробки яких можуть бути корисними і для психологічного вивчення атракції минулого та сьогодення. Ще з часів стародавнього філософа Ксенофонта в різних формах підкреслюється і важливість любові дітей до вчителя. Останній зауважував, що «ніхто не може нічому навчитися в людини, яка не подобається». При цьому чимало філософів під час осмислення людських та суспільних проблем оперують поняттям «любов» у широкому сенсі, сутнісно близьким до змістовного поля терміну «симпатія». Більшість філософів по-різному обґрунтовують думку про симпатію та любов як наріжний принцип розвитку здорової особистості та здорового суспільства, відзначаючи дезгармонізуючу роль антипатії та браку любові в житті суспільства та особистості. А. Сміт, аналізуючи приватний діловий інтерес як засадничий принцип розбудови вільної ринкової системи, вважав, що зазначеній прагматичній силі потрібна противага у формі принципу симпатії, який би стримував атомізуючі тенденції в соціумі, породжувані комерціалізацією суспільних взаємин. На його думку, саме взаємна симпатія є об'єднуючою силою. Однак чим більшого масштабу набирає, тим більшою мірою слабне потужність впливу чинника симпатії, якщо тільки останній не підтримувати спеціальною ідеологічною пропагандою. Особливо важко цього досягати в масштабах цілого народу або держави [5, с. 44]. Засадничу роль у суспільних взаєминах, а особливо в «комунікації», принципу симпатії надавав і Д. Юм. Він наголошував, що «найчудовіша

з усіх якостей людської природи як сама по собі, так і за своїми наслідками, – це притаманна нам схильність симпатизувати іншим людям і сприймати за допомогою повідомлення їхні нахили й почуття». Як принцип комунікації симпатія допомагає пристрастям набути свою силу, які самі по собі не є симпатією. Тому за її допомогою люди можуть отримувати велику кількість різноманітних цінностей [5, с. 92].

У філософії існує давня надеротична традиція тлумачення значення любові, яка своїм корінням сягає Античності, де вона розглядається у вигляді безособової космічної сили, що породжує й підтримує життя. Також давньогрецькі мислителі пропонують перші класифікації любові, де, окрім космогонічного чинника, любов виступає і як любов-пристрасть, любов-дружба, любов-прихильність і любов-повага тощо.

Пізніше, у контексті середньовічного тлумачення сутності любові, вона стає категорією духовно-релігійного порядку, де «отці» церкви чітко розмежовують небесну й земну, духовну й тілесну любов, надаючи виключного пріоритету небесній, духовній любові. Християнська культура породжує також новий ідеал – загальнолюдську любов, яка звернена і до близького, і до далекого, і до друга, і до ворога. Відповідно, любов починає зводитися до рангу фундаментальної основи людського буття.

У філософії Відродження любов постає як серцевина, стрижень життя, виступає кінцевою метою, призначенням кожної людини, як космічна сила, що поєднує людину з природою, а також інтелектуальна потенція, за допомогою якої кожен прилучається до істини. У Новий час виникають альтруїстичні мотиви у філософії любові, коли в ній вбачають єдину точку збігу особистого й суспільного інтересів. Апофеозом філософії любові епохи Просвітництва є ствердження її як найвищої цінності, сенсу людського життя. Ще пізніше, в західній філософії ХХ століття, Г. Маркузе пропонує створити нову цивілізацію – цивілізацію достатку, свободи та любові.

Аналіз психологічних та філософських робіт пересвідчує в тому, що змістовні поля термінів «атракція», «симпатія» та «любов» можуть варіювати настільки в широких межах, що у своїх широких тлумаченнях можуть сягати фактично сутнісної тотожності. На цьому тлі значно менш варіабельно виглядають концептуалізації таких проявів атракції, як дружба та кохання (любов у вузькому сенсі), хоча і в даному разі також має місце певний рівень термінологічної неоднозначності. Впадає в очі також те, що вивченню дружби присвячено порівня-

но небагато психологічних розвідок, тоді як психологічний аналіз кохання представлено значно більшою кількістю досліджень.

Систематизація різних досліджень із вивчення атракції свідчить про багатогранність даного явища. Важливим аспектом проблеми атракції як емоційної складової частини міжособистісної взаємодії є питання впливу на гармонізацію взаємин суб'єктів, коли вони не лише сприймають одне одного або вступають у комунікацію, але й стають учасниками спільної діяльності.

Поняття «спільна діяльність» на сучасному етапі розвитку психологічної науки розмежовується на низку понять, які з різною мірою контрасту відокремлюються від феномену індивідуальної діяльності: спільно-індивідуальна, спільно-послідовна та спільно-взаємодіюча діяльність (Л.І. Уманський). Але особливо яскраво нададдитивний характер спільної діяльності представлений у понятті «спільно-розподільної діяльності» (В.В. Рубцов), яку ми пропонуємо уточнити як різновид спільно-взаємодіючої діяльності, де розподіл функцій між її учасниками є достатньо складним завданням. У випадку, коли функції взаємодіючих учасників є однорідними і групова робота виступає як порівняно проста їх мультиплікація, такий різновид спільно-взаємодіючої діяльності доцільно назвати спільно-мультикативною. Адже спільно-розподільна діяльність, за визначенням В.В. Рубцова, має відповідати вимогам: спільності мети, виконання власної індивідуальної дії кожним учасником, координованості всіма всіх і всього, коли відбувається не просте складання кількох індивідуальних діяльностей, а досягається отримання загального результату, що відрізняється додатковими системними якостями, які не зводяться до простої суми індивідуальних результатів.

Істотною особливістю спільно-розподільної діяльності є й те, що вона висуває нові, значно більш високі вимоги до діяльності учнів на всіх етапах розв'язання учбової задачі, задач із організації діяльності і підтримання міжособистісних відносин. Водночас у наукових розвідках багатьох українських та російських науковців (В.Л. Зливков, С.В. Мелешина, В.В. Рубцов, Г.М. Храмова, Г.А. Цукерман та ін.) встановлено і більш високий навчальний, виховний та розвивальний потенціал «спільно-розподільної діяльності» [2; 3; 8; 10]. Відповідно, реалізація зазначеного потенціалу ставить на порядок денний питання про передумови створення навчальних підгруп, на основі яких буде здійснюватися спільно-розподільна діяльність найбільш ефективним чином.

Атракцію як чинник організації взаємодії у спільно-розподільній діяльності доцільно розглядати в контексті її порівняння з альтернативними їй детермінантами ефективності спільно-розподільної діяльності її співсуб'єктів: референтністю та підкоренням владі. Це створює можливість часткових, а то й повних взаємокомпенсацій у трикутнику факторів ефективності спільно-розподільної діяльності: атракція – референтність – влада. При цьому доцільно враховувати, що ефективність спільно-розподільної діяльності в загальному випадку не завжди може поєднуватися з гармонійністю міжособистісних взаємин учасників, утворюючи щонайменше чотири типи перебігу спільно-розподільної діяльності, виокремлені у вимірах гармонійності взаємин учасників та ефективності її взаємодії: гармонійно-ефективна; гармонійно-неефективна; дизгармонійно-ефективна та дизгармонійно-неефективна. Тому гармонізуючий вплив атракції на міжособистісну взаємодію в спільно-розподільній діяльності має відносний характер, істотно сприяючи підвищенню вдовolenеності взаєминами, але не гарантуючи ефективності групової діяльності. Головна мета педагогічної організації спільно-розподільної діяльності учнів – поєднати гармонійності міжособистісних взаємин із високою результативністю взаємодії, уникаючи як компенсацій гармонійності за рахунок ефективності, так і навпаки.

Вплив атракції як чинника гармонізації міжособистісної взаємодії та забезпечення ефективності спільно-розподільної діяльності доцільно аналізувати й оцінювати шляхом введення нового поняття, яке ми пропонуємо назвати структурою внутрішньогрупової атракції. Останнє описує наявний на даний момент рівень прояву всіх міжособистісних атракцій між учасниками групи, що дає можливість виокремити чотири основні типи структур, залежно від представленості позитивних, негативних та нейтральних атрактивних настанов: позитивно-атрактивна; негативно-атрактивна; атрактивно-нейтральна та атрактивно-поляризована групи.

Об'єктивний вплив структури внутрішньогрупової атракції на перебіг спільно-розподільної діяльності учнів поєднується або (і) опосередковується суб'єктивною оцінкою педагогом значущості, можливостей та обмежень феномену атракції, оскільки останній знаходить свою суб'єктивну репрезентацію в системі особистісних конструктів педагога, на основі яких структурується і переструктурується його педагогічний досвід. Феномен атракції знаходить такі

свої репрезентації в суспільній свідомості. Відповідно, вибір педагогом атракції як основи для організації спільно-розподільної діяльності зумовлюється імпліцитними та експліцитними концепціями управління спільною діяльністю, що мають місце як на рівні індивідуальної ментальності педагогів, так й ідеології суспільства в цілому, набираючи в умовах демократизації пріоритетного аксіологічного статусу.

В індивідуальних імпліцитних психолого-педагогічних концепціях, якими опосередковується управління педагогом спільно-розподільною діяльністю учнів, значущість атракції як чинника гармонізації взаємодії в спільно-розподільній діяльності та забезпеченні її ефективності може бути дуже різною, варіюючи від заперечення та ігнорування до гіперболізації. Діагностика та корекція імпліцитних психолого-педагогічних концепцій створить можливості більш продуктивного використання педагогами переваг та нейтралізації недоліків атракції як чинника гармонізації міжособистісної взаємодії та забезпечення ефективності спільно-розподільної діяльності учнів.

Структура внутрішньогрупової атракції є такою ж мірою наслідком спільно-розподільної діяльності, як і її чинником, утворюючи коло реципрокної детермінації і створюючи можливість її формування шляхом діяльнісного опосередкування. Окрім того, педагог може сугестивно сприяти формуванню атрактивних настанов учнів та сприяти розвитку у вихованців навичок формування позитивної атракції щодо себе (прийоми фасцинації). Адже педагог, з одного боку, є об'єктом і суб'єктом атракції, а з іншого боку, він є і тим, хто може формувати як атракцію учнів до себе, так і свою атракцію щодо них. Він також може істотним чином впливати на атрактивні атитюди учнів по відношенню один до одного, а також формувати групи з урахуванням чи без урахування атракцій потенційних учасників групи по відношенню один до одного.

Висновки з проведеного дослідження. Проведений теоретичний аналіз та емпіричне дослідження проблеми рефлексії міжособистісної атракції як механізму регулювання діяльності дозволили сформулювати такі загальні висновки.

У сучасній психологічній літературі відсутні ефективні розробки щодо використання атракції як чинника гармонізації

міжособистісної взаємодії в спільно-розподільній діяльності, хоча й феномени атракції і спільно-розподільної діяльності вже стали традиційними напрямками психологічних досліджень.

Перспективи подальшого дослідження передбачають його розвиток за двома напрямками: по-перше, створення цілісної психологічно обґрунтованої концепції внутрішньогрупової атракції, яка органічно доповнила концепції міжособистісної атракції; по-друге, розробки тренінгових програм, спрямованих на формування в учнів навичок формування атракції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амонашвили Ш.А. Как любит детей (опытсамоанализа) / Ш.А. Амонашвили. – Донецк : Ноулидж, Донец, отд-ние, 2010. – 128 с.
2. Злишков В.Л. Атракція як чинник єдності процесів виховання, розвитку й навчання у гармонізації спільно розподільної діяльності / В.Л. Злишков, Ю.А. Агачева // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – Випуск 1'2010. – С. 105–108.
3. Киселёв А.В. Особенности интрагруппового структурирования учебных групп разного типа / А.В. Киселёв // Психологическая наука и образование. – Москва, 2009. – № 5. – С. 87–97.
4. Максименко С.Д. Особистість починається з любові / С.Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 9. – С. 1–8.
5. Микешин М.И. Социальная философия шотландского Просвещения / М.И. Микешин. – СПб. : Санкт-Петербургский Центр истории идей, 2005. – 165 с.
6. Петровский А.В. Теория деятельностного опосредствования межличностных отношений и традиционная психология малых групп в их принципиальных различиях / А.В. Петровский // Психологическая теория коллектива. – М. : Педагогика, 1979. – С. 197–218.
7. Петровский В.А. Деятельностное опосредствование межличностных отношений: феномены, сущность / В.А. Петровский // Социальная психология и общество. – 2011. – № 1. – С. 5–16.
8. Петрунько О.В. Імпліцитні типології політичних лідерів у свідомості електорату України : автореф. дис... канд. психол. наук / О.В. Петрунько ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 19 с.
9. Поливанова Н.И. Суждение учителей и учащихся об учебном взаимодействии на уроках в школе / Н.И. Поливанова, И.В. Ривина // Культурно-историческая психология. – 2009. – № 4. – С. 100–104.
10. Рубцов В.В. Совместная учебная деятельность в контексте проблемы соотношения социальных взаимодействий и обучения / В.В. Рубцов // Вопросы психологии. 1998. – № 5. – С. 49–59.